

डॉ. विजय भटकर

अध्यक्ष, डिशनेट डी.एस.एल.लि. अँड
ई.टी.एच.रिचर्स लॅबोरेटरी, पुणे
५ फेब्रुवारी, २००४

विद्यापीठाला आपल्या संस्कृतीमध्ये गुरुकुल म्हटले जात होते. आजही म्हटले जाते. शिवाजी विद्यापीठाचे, या गुरुकुलाचे कुलगुरु मा. मुरलीधर ताकवले यांचे ज्येष्ठ बंधू माझे मित्र, तसेच एज्युकेशन टू होम या प्रकल्पात ते माझे सहकारीही आहेत. त्यांचे नाव राम तर माझे नाव कृष्ण. एकाच कुटुंबातील दोन कुलगुरु हा खूप दर्मिळ संयोग आहे. मा. प्र. कुलगुरु, विविध विद्याशाखांचे अधिष्ठाता, व्यवस्थापन परिषदेचे सर्व सदस्य, विद्या परिषदेचे सदस्य, परीक्षा नियंत्रक, सर्व प्राध्यापक, आचार्य, प्राचार्य, परमाचार्य, या सर्वांना विविध पदव्या प्राप्त झालेले सर्व स्नातक, ज्यांनी ज्यांनी पारितोषिके प्राप्त केली आहेत ते सर्व कर्तबगार या सर्वांचे मी मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. भगवान श्रीकृष्णाने म्हटल्याप्रमाणे जेथे जेथे तुम्हाला कौशल्य पहायला मिळते तेथे तेथे माझा अंश पहा. मित्रहो, मी माझे विचार या दीक्षांत समारंभामध्ये मायबोलीमध्ये, राष्ट्रीय भाषेमध्ये व त्याच बरोबर जागतिक भाषेमध्ये मांडण्याचा प्रयत्न करतो.

मला सर्वप्रथम काय वाटले ते सांगतो. मी ज्यावेळेस या भव्य सभामंडपात पदार्पण केले त्यावेळेस ज्ञानेश्वर माऊलींचे 'पसायदान' सुरु होते. प्रत्येक विद्यापीठाचे विद्यापीठ गीत असते. महाराष्ट्राचे महाराष्ट्र गीत आहे. भारताचे राष्ट्रगीत आहे, तसेच जर विश्वाचे गीत रचायचे असेल तर ते गीत विश्वात्मक असले पाहिजे. आणि मला खात्री आहे की एक दिवस 'पसायदान' हे विश्वगीत म्हणून गणले जाईल. 'खळांचे व्यंकटी सांडो, दुरिताचे तिमिर दूर जावो' असे म्हटले गेले तेव्हा त्याचा नेमका अर्थ सर्व स्नातकांनी पूर्णपणे समजून घेतला पाहिजे. तरच ज्ञानेश्वर महाराजांनी सर्व विश्वाच्या कल्याणासाठी, सर्व स्नातकांच्या कल्याणासाठी, केलेली ही प्रार्थना पूर्ण होईल. शिवाजी महाराजांचे नाव प्राप्त केलेले हे विद्यापीठ फक्त दक्षिण महाराष्ट्राचे नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्राचे मुख्य विद्यापीठ आहे. मला महाराष्ट्र भूषण पारितोषिक मिळाले त्या वेळेस माझ्या मनात विचार आला की महाराष्ट्राला, भारतामध्ये फक्त महाराष्ट्रालाच महाराष्ट्र म्हटले गेले. हा प्रश्न मी काही विचारवंतांनाही विचारला. महाराष्ट्राचा खरा आत्मा आहे तो आहे मराठी भाषा. मराठी भाषेमध्ये विलक्षणता आहे. विशेष म्हणजे ज्ञानेश्वरांची ही भाषा, जन्म झाला तेव्हापासूनच ती अत्युच्च कोटीचे ज्ञान बोलायला लागली. म्हणून महाराष्ट्र एक महान राष्ट्र गणले गेले. महाराष्ट्राला महाराष्ट्र का म्हटले गेले याचे दुसरे कारण या राज्यामध्ये संतांची मांदियाळी आहे. भारतीय संस्कृतीचे हे प्रस्थान आहे. भारतीय संस्कृती,

भारतीय तत्त्वज्ञान काय आहे त्याचे वाङ्मय कोठे आहे.? वाङ्मय म्हणजे वैश्विक संस्कृती. ही संस्कृती समजून घेण्यासाठी उपनिषद, व्यासांनी केलेले ब्रम्हसूत्र आणि भगवान श्रीकृष्णाने सांगितलेली भगवद्गीता हे तीन ग्रंथ समजून घेतले पाहिजेत. अनेक तत्त्ववेत्त्यांनी या ग्रंथांची भाषांतरे केली आहेत. सर्वसामान्यांसाठी संस्कृतीचा रस समजायचा असेल तर ज्ञानेश्वरी वाचावी. ज्ञानेश्वरीमध्ये ज्ञानेश्वरांनी उद्घोषण केलेले आहे की मराठी भाषा अमर आहे, मराठी भाषेला अमरत्व प्राप्त झालेले आहे. आपल्या देशाचे खरे वैभव या संस्कृतीत आहे. आपला देश विश्वात्मक आहे. विद्यापीठे मनाला विश्वात्मक स्वरूप देण्यासाठी असतात. विद्यापीठात हा संस्कार घडत नसल्यास ते विद्यापीठच नव्हे.

आपल्या देशात जात, भाषा, आर्थिक स्थर, सामाजिक स्तर अशा अनेक कारणांनी समाज दुभंगलेला आहे. या विभागणीमुळे आमचा पुन्हा पुन्हा न्हास झाला आहे. अशा प्रकारच्या विभागण्या नष्ट केल्या पाहिजेत. तुमचे कूळ कोणते आहे, या प्रश्नाचे उत्तर माझे कुल हेच माझे गुरुकूल आहे. माझे गुरुकुल माझी भाषा आहे, माझी राष्ट्रभाषा आहे असेच दिले पाहिजे. मातृभाषेचा अभिमान असावा. माझा धर्म काय आहे या प्रश्नाचे उत्तर "माझा विश्वात्मक धर्म आहे" असेच पाहिजे. हे विद्यापीठ शिवाजी महाराजांच्या नावाने ओळखले जाते. शिवाजी महाराज एक धर्मनिरपेक्ष एक आदर्श राजा झाला. या विद्यापीठात इतिहासाचे अनेक प्राध्यापक आहेत. त्यांच्यापुढे मी एक प्रश्न मांडतो. महाराष्ट्रातच नव्हे, भारतातच नव्हे, तर विश्वाच्या पातळीवर आदर्श सांगावा असा राजा कोण ? तो आहे शिवाजी महाराज.

या विद्यापीठामध्ये अनेक लोकांनी इंग्रजीमध्ये आपली पीएच, डी. डिग्री घेतलेली आहे. शिवाजी महाराजांच्या आदर्शांचा इतिहास अनेक भाषांमध्ये ग्रंथ स्वरूपात लिहिला जावा. शिवाजी महाराजांचा इतिहास, हिंदवी स्वराज्याचा इतिहास, मराठ्यांचा इतिहास हे सर्व इंग्रजीमध्ये वस्तुनिष्ठ पध्दतीने मांडले जावे. स्वराज्य व सुराज्य कसे असावे हे जगापुढे मांडले जावे. शिवाजी सावंतांनी ज्या दर्जाचे ग्रंथ लिहिले त्याच दर्जाची ग्रंथसंपदा निर्माण झाली पाहिजे. शिवाजी विद्यापीठ हे नाव लावायचे असेल तर असे संशोधन, असे लेखन झाले पाहिजे.

नुकतेच एक मोठे प्रकरण झाले जेम्स लेन यांनी एक पुस्तक लिहिले **The Hindu King in Islamic India**. ब्रिटीश, अमेरिकन व युरोपियन लेखकांनी पुन्हा पुन्हा इतिहासावर ग्रंथ लिहिले. भारतीयांनी दुर्दैवाने असे ऐतिहासिक लेखन फारसे केले नाही. पुरुषोत्तम राम, राजा बळीराजा, शिवाजी महाराज ही मानवरत्ने कशी होती, त्यांचे कार्य काय होते यावर आपण ऐतिहासिक फारसे लिहित नाही. हे आदर्श राजे होते हे जगाला आम्ही कधी सांगितले नाही. कुलगुरुंनी शिवाजी महाराजांचा उल्लेख अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्व असा केला. शिवाजी महाराज भारतीय संस्कृतीचे, महाराष्ट्राचे

सर्वश्रेष्ठ, विशुद्ध, तेजस्वी प्रतीक आहे. त्याच्यावर गैरलेखन करणाऱ्या जेम्स लेनचा नुसता निषेध करून चालणार नाही. जेम्स लेनला आंतरराष्ट्रीय न्यायालयात खेचले पाहिजे. तुकाराम महाराज, ज्ञानेश्वर महाराज, आमचा संतसंप्रदाय बऱ्याच मंत्र्यांना, सचिवांना माहीत नाही. म्हणूनच आपली जबाबदारी अशी आहे की आपण महाराष्ट्राचा, शिवाजी महाराजांचा, राष्ट्रमाता जिजाबाईंचा, छत्रपती संभाजी राजेंचा, एकूण मराठ्यांचा खराखुरा, पुराव्यानिशी, साद्यंत इतिहास प्रकाशात आणला पाहिजे. अनेक मंत्र्यांनी, अनेक सचिवांनी ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास केलेला नाही. नव्या पिढीतील तरुणांच्या वाचनात ज्ञानेश्वरी नाही. माझ्या मते हे सर्वश्रेष्ठ साहित्य, हे अंतिम ज्ञान सर्व भाषात मांडले गेले पाहिजे. हे साहित्य ज्ञानही आहे, विज्ञानही आहे. म्हणून मी कुलगुरुंना विनंती करतो की शिवाजी महाराजांचा, मराठ्यांचा इतिहास क्रमिक पुस्तकाच्या स्वरूपात सर्व विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासक्रमात अनिवार्य म्हणून समाविष्ट करावा. शिवाजी महाराजांचे चरित्र, त्यांचा आदर्श तरुण पिढीपुढे विशुद्ध स्वरूपात मांडला गेला पाहिजे ही माझी आग्रहाची विनंती आहे. मी भारताच्या अर्थव्यवस्थेबद्दल बोलावे असे सुचविले जाते. खरी संपत्ती म्हणजे राष्ट्रीय उत्पन्न नव्हे, लोकांची किंमत आपण पैशात करू शकत नाही. भारतीय संस्कृतीमध्ये माणसाचे महत्त्व, मोठेपण, चारित्र्य, औदार्य, वैराग्य यासारख्या परिमाणात पाहिले जाते. चारित्र्य ही सर्वात मोठी संपत्ती असते. भगवान म्हणजे सहा गुणांनी युक्त असे अस्तित्व. हे गुण म्हणजे श्री म्हणजे लक्ष्मी, यश, कीर्ती, ज्ञान, औदार्य आणि वैराग्य अशा गुणांनी युक्त असा देश, अशी संस्कृती आपणास तयार करायची आहे. आपणास परमेश्वराशी संयुक्त व्हायचे आहे. सहा गुणांनी युक्त अशी नवी पिढी तयार करायची आहे. मित्रहो, आपण पदवीधर होत आहात. तुमच्यापुढे, तुमच्यामुळे, भारताचे भव्यदिव्य भवितव्य घडणार आहे. भारत एक अत्यंत सुंदर देश आहे. भारत प्रकाशमान होत आहे. भारत झळाळत आहे. १९ वे शतक युरोपचे होते, २० वे शतक अमेरिकेचे होते. २१ वे शतक आशियाचे शतक आहे, भारताचे शतक आहे, भारतीय संस्कृतीचे शतक आहे. कारण आशिया खंडातील राष्ट्रे ज्ञानाधिष्ठित संस्कृती, समाज घडवीत आहेत. मी पदवीधर झाल्यानंतर मी जेव्हा गावी जात असे तेव्हा मला भुकेला भारत दिसायचा. फळांचा वापर फक्त आजारपणात व्हायचा, लोक निराश असायचे, लोकांना दूध मिळत नसे. परंतु आज मात्र आमच्या शेतकऱ्यांच्या प्रयत्नामुळे, शास्त्रज्ञांमुळे नव्हे आज अन्न टंचाई संपली आहे. दुधाचा पूर वाहत आहे. वर्षभर अनेकविध फळे मिळताहेत. मुंबईमध्ये आज पाणी दुधापेक्षा महाग झाले आहे. याचे श्रेय दुध व्यवसायाच्या आधुनिक तंत्रविज्ञानला जाते. आमच्या देशाने प्रचंड प्रगती केली आहे. पूर्वी युरोपमध्ये गेल्यावर भारत म्हणजे साप व गारुडी, हत्ती आणि माहुत यांचा देश मानला जायचा. गरीब भुकेल्या लोकांचा देश मानला जायचा. पंडित नेहरु म्हणायचे भारत हा एक गरीबांची वस्ती असणारा श्रीमंत देश आहे. आज चित्र बदलले

आहे. डॉ. होमीभाभाख डॉ. विक्रम साराभाई, यासारख्या शास्त्रज्ञांची ही करामत आहे. काळाच्या या मोठ्या इतिहासात, आज भारत रॉकेट्स प्रक्षेपित करू शकतो. आज आम्ही चंद्रावर पोहोचण्याची भाषा करतो. खडू, फळा नसताना आपण रॉकेट्स प्रक्षेपित करणे, चंद्रावर स्वारी करण्याची भाषा बोलणे योग्य नाही अशी टीका कांही लोक करतात. खरे तर आपल्याला खडू/फळा पाहिजे तसे वैज्ञानिक प्रगतीसाठी उपग्रह पाहिजेत. हे किंवा ते असा प्रश्नच नाही. आम्हाला सुपर कॉम्प्युटर्स पाहिजेत, घराघरात दूरदर्शन पाहिजे, घराघरात शिक्षण पोहोचविण्यासाठी आम्हाला दूरदर्शन व सुपर कॉम्प्युटर्स पाहिजेत. स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या वेळी आमची साक्षरता फक्त ६ टक्के होती. आज ती ६५ टक्के आहे. तरीही उर्वरित टप्पा मोठा आहे. आव्हानात्मक आहे. १९ व्या शतकामध्ये स्वामी विवेकानंद फिरायला गेले तेव्हा त्यांनी पाहिले की मुलामुलींना शाळा नाहीत. नव्या पिढीला आपण शिक्षण देवू शकत नसू, मुला-मुलींना अद्यावत शाळा देवू शकत नसू तर ते मोठे अपयश ठरेल. अशा वेळी शाळा प्रत्येक मुलामुलींच्या दारात, घराच्या उंबरठ्यावर यायला पाहिजे हे विक्रम साराभाईंचे, आमचे स्वप्न आहे. भाषा, आर्थिक स्तर, अंतर या सर्वांवर मात करून आपण सर्व विषयांचे एकाच दर्जाचे शिक्षण कारगील व कन्याकुमारीच्या, मुंबई, पुणे व प्रत्येक खेड्याच्या मुलामुलींना देवू शकू का ? शिक्षण हा सर्व गोष्टींचा पाया आहे. भारतामध्ये शिक्षणाचा प्राधान्यक्रम प्रथम क्रमांकाचा असला पाहिजे. प्राथमिक शिक्षण, माध्यमिक शिक्षण, उच्च शिक्षण, संशोधन या सर्वांचा समावेश करणारे सर्वोत्तम शिक्षण भारत विकसित करेल. या देशाच्या १०० कोटी लोकांना सुशिक्षित करा. भारत जगातील सर्वश्रेष्ठ सत्ता बनेल. आणि म्हणूनच आपण उत्कृष्ट विद्यापीठे निर्माण केली पाहिजेत. इंग्लड, अमेरिका, जपान, युरोप, कोरिया, या राष्ट्रात उत्तम आहेत. प्राचीन काळी भारतातही नालंदा, तक्षशीला, काशी, उज्जैन, मदुराई येथे आंतरराष्ट्रीय किर्तीची विद्यापीठे होती. तेथे जगाच्या कानाकोपऱ्यातून विद्यार्थी यायचे. ब्रिटीशांनी ही सर्व व्यवस्थाच उध्वस्त करून टाकली. हां. हे खरे की ब्रिटीशांनी आम्हाला इंग्लीश भाषा दिली. आज आम्ही शिवाजी विद्यापीठाबद्दल बोलताना हे विद्यापीठ आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे आहे असेच बोलले पाहिजे. कारण मोठी विद्यापीठे फक्त शहरातच असतात असे नाही. बारामती पुण्याच्या पुढे आहे. राहुरी-कोपरगावही अशीच मोठी झाली आहेत. ज्ञान हे विश्वात्मक आहे. आपण सर्वांनी असा प्रयत्न केला पाहिजे की प्रत्येक विद्यापीठात मराठा इतिहास व मराठी भाषेचे विभाग सुरु झाले पाहिजेत. या क्षेत्रात उत्तमता प्राप्त करण्याचे काम प्राध्यापक व विद्यार्थ्यांनी करायचे आहे. मित्रहो, भारत हा गरीब देश नाही. भारत हे दाखवून देईल की आम्ही विश्वातील सर्वात सुंदर देश बनू शकतो. अर्थात त्यासाठी आम्हाला आमच्या शिक्षण व्यवस्थेचे सामर्थ्य व गुणवत्ता सातत्याने वाढविली पाहिजे.

सध्या भारतात ८ कोटी लोक उच्च शिक्षण घेत आहेत. सर्व लोकांना शिक्षण मिळाले पाहिजे,

योग्य शिक्षण सर्वश्रेष्ठ असते. विद्यापीठांना अधिक स्वायत्तता दिली पाहिजे. ज्ञानेश्वरीचे ज्ञान, अध्यात्मिक ज्ञानही आवश्यक पाहिजे. शिक्षणव्यवस्थेत आणखी शिस्त आणली पाहिजे. शाहू महाराजांनी सत्यशोधक समाज आणला, शाळा काढल्या, विविध समाजाची वसतीगृहे सुरु केली, त्यांच्या काळात ते आवश्यकही होते. आज मात्र आपणास सर्वसमावेशक व्यवस्था पाहिजे, विश्वची माझे घर, ग्लोबल व्हिलेज ही आपली भूमिका पाहिजे. ज्ञानमेवामृतम् हे आपले ब्रीदवाक्य आहे. ज्ञानेश्वरीचे ज्ञान, भगवद्गीतेचे ज्ञान, खऱ्या विज्ञानाचे ज्ञान, आइन्स्टाईनचे ज्ञान प्राप्त करा. ज्ञान व विज्ञान हे दोन्हीही प्राप्त करा. भारत म्हणजे असा देश की, जो ज्ञानाच्या प्रकाशामध्ये रत आहे. मला आत ज्ञानाधिष्ठित समाजाचा अभिमान वाटतो. मी अशा समाजव्यवस्थेचा अभ्यासक आहे. मी आज संस्कृतीचे ज्ञान सर्व विश्वासाठी निर्माण करतो. ब्रिटीशांनी आम्हाला दिलेल्या इंग्रजी भाषेमुळे, भारताने अनेक धर्म, भाषा, तत्त्वज्ञान आत्मसात केले. आज आम्ही जगाच्या कोणत्याही देशात जातो, ज्ञान आत्मसात करतो, ते या इंग्रजी भाषेमुळे. आमच्या भारताला, आमच्या संस्कृतीला उज्ज्वल भविष्य आहे अशी माझी ठाम धारणा आहे. भारत सर्वात संपन्न, सर्वात सामर्थ्यशील राष्ट्र बनणार यात शंका नाही. कारण संपर्कतंत्र, जैवतंत्रविज्ञान व इतर क्षेत्रात आम्ही प्रचंड प्रगती करीत आहोत. आम्हाला सर्वश्रेष्ठ ज्ञान निर्माण केले पाहिजे. हेच भारताचे भवितव्य आहे. असे सर्वश्रेष्ठ ज्ञान निर्माण करणे ही प्रत्येक कुलगुरुंची, प्रत्येक शिक्षकाची जबाबदारी आहे. या विचाराचे बीज प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या मनात रुजविले पाहिजे. पदवीदान समारंभ म्हणजे काय ? हे एक प्रकारचे क्षेपणास्त्र प्रक्षेपित करण्यासारखे आहे. यावेळी आपणास एक गुरुकिल्ली दिली जाते. आज आपल्यापैकी प्रत्येक नवा पदवीधर एखाद्या रॉकेटसारखा आहे. तुमच्या माध्यमात भारतीय ज्ञान व संस्कृती जगभर प्रक्षेपित व्हावी अशी प्रार्थना मी पंढरपूरच्या विठोबाला करतो व मी माझे भाषण संपवितो.

□□□